

УДК [811.161.1+811.161.2]’246.2/.3’282’373.613/.74(477.74-25)

Степанов Є. М.

УКРАЇНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ЛЕКСИЦІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ ОДЕСИ

У статті встановлено напрями та ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему російського мовлення Одеси, визначено місце й роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті цього ідіому. Риси, зумовлені україномовним впливом, мають різну частотність вживання. Регулярним є вживання українізмів з архісемами «людина», «побут», «праця», «їжа», «тварина», «рослина», назв географічних та астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань, димінутивів. Поширеними є дієслова з архісемами «пересування» та «поведінка», іменники й прислівники з архісемою «міра», службові слова, вигукі. Фразеологічні українізми відтворюються цілком або в контамінованих російсько-українських фразеогібридах.

Ключові слова: лексична система, фразеологізм, російське міське мовлення, російсько-українська двомовність, українізм, етнічний макрокомпонент, Одеса.

Степанов Е. Н. Украинские заимствования в лексике и фразеологии русской речи Одессы. – Статья.

В статье определены направления и степень влияния украинского языка на лексико-фразеологическую систему русской речи Одессы, установлены место и роль украинизмов в этническом макрокомпоненте этого идиома. Черты, обусловленные влиянием украинского языка, имеют разную частотность употребления. Регулярным является употребление украинизмов с архисемами «человек», «быт», «труд», «еда», «животное», «растение», названий географических и астрономических объектов, номенклатурных наименований, диминутивов. Употребляются также глаголы с архисемами «передвижение» и «поведение», существительные и наречия с архисемой «мера», служебные слова, междометия. Фразеологические украинизмы воспроизводятся полностью или в контаминированных русско-украинских фразеогібридах.

Ключевые слова: лексическая система, фразеологизм, городская речь, русско-украинское двуязычие, украинизм, этнический макрокомпонент, Одесса.

Stepanov Ie. N. Ukrainian borrowings in the vocabulary and phraseology of the Russian speech of Odessa. – Article.

The article defines the direction and degree of influence of the Ukrainian language in the lexical and phraseological system of the Russian speech in Odessa. The importance of the Ukrainian ethnic component in the macrocomponent of this idiom was elaborated. Features, caused by the influence of the Ukrainian language, have a different frequency of use. The using of Ukrainianisms with archesemes “man”, “life”, “work”, “food”, “animal”, “plant”, of Ukrainian names of geographical and astronomical objects, the nomenclature names, the using of diminutives is regular. Ukrainian verbs with archesemes “movement” and “behavior”, nouns and adverbs with archesemes “measure”, connecting words, interjections are used also in the Russian urban speech of Odessa. Phraseological Ukrainianisms reproduced in whole or in part in contaminated phraseological hybrids.

Key words: vocabulary, phraseological units, urban speech, Russian-Ukrainian bilingualism, Ukrainianism, ethnic macrocomponent, Odessa.

Дослідження особливостей функціонування російської лексико-фразеологічної системи в лінгвокультурному просторі міста Одеси дозволяє розрізняти варіанти реалізації денотативних і конотативних сем окремих лексичних та фразеологічних одиниць російської мови, а також фіксувати використання іншомовних лексичних і фразеологічних запозичень. Функціонування російської лексико-фразеологічної системи в російському мовленні Одеси (далі – РМО) відображає особливості діалектичного розвитку лексичного й фразеологічного семіозису в умовах перетину мовних картин світу, культурних та історико-міфологічних традицій різних національних груп, їх внутрішнього рефлексивного досвіду в обмеженому ареалом міста соціальному, економічному, природному, часовому просторі, що об'єднує ці групи. Одиниці, які акумулюють міську підсистемну семантичну специфіку, проявляються в чотирьох взаємодіючих макрокомпонентах (макрополях): етнічному, економіко-соціальному, географічному та урбаністичному.

Мета статті – встановити напрями й ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему РМО, визначити місце та роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті РМО.

Етнічний макрокомпонент є одним із провідних у формуванні особливостей реалізації російської мовної системи в полілінгвокультурному просторі Одеси. Багатосторонні взаємини росіян, українців, євреїв, греків, італійців, поляків, німців, французів, молдован, болгар, вірмен, гагаузів і деяких інших етносів у цьому міському просторі приводять до появи міжетнічної міської субкультури, оригінальним відображенням якої є особливості творення, трансформації й функціонування в РМО слів і фразеологізмів з етнічним компонентом [4, с. 191–292]. Епізодичність спостережень за цим процесом із середини ХІХ ст. не дає змогу зафіксувати й відтворити всі підсистемні відхилення. Проте функціонування окремих груп запозичень (у тому числі гібридів і кальок), словотвірних моделей, фразеотрансформів, які, потрапивши в усну комунікацію, на сторінки рукописів і друкованих видань, віддзеркалюють у діахронічній проекції специфіку РМО, надаючи можливість здійснити визначену мету.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що етнічна маркованість лексичних і фразеологічних одесизмів здійснюється різними способами: лексичним, за якого використовується запозичена одиниця або слово з етнічною архісемою;

словотвірним, за якого в лексичних гібридах використовуються словотвірні засоби, властиві російській та іншим мовам; *граматичним*, за якого слово або фразеологізм у російському мовленні оформлюється за граматичною моделлю мови-донора; *екстралінгвальним*, за якого етнічна складова денотата зумовлюється позамовними реаліями.

Активність, пріоритети й обсяги впливу етнічних компонентів на РМО залежать від тривалості взаємовпливу російської мови-реципієнта та іншої мови-донора, від кількості носіїв мови-донора, їх ролі й місця в соціальній інфраструктурі, економічному, культурному, науковому житті міста, від ступеня генетичної та структурної близькості мови-донора з російською мовою. Унаслідок багаторічних досліджень (1992–2014 рр.) нами встановлено, що найпоспідовніше в усіх сферах і стилях комунікації представників різних етносів проявляється український компонент.

Результати пошуків переконують у тому, що різні групи української лексики запозичуються з різних причин. Цей процес відбувається як на денотативному, так і на конотативному рівнях. Так, семантична специфіка лежить в основі запозичення експресивно нейтральної безеквівалентної та фонові лексики, що увійшла до російської літературної мови. Такі одиниці називають поняття й реалії української історії, політики, державності, культури, народного побуту; одну з груп становить також український ономастикон. Ядерна сема «український» спостерігається в денотативних макрокомпонентах значень указаних лексичних груп під час вживання на всій території України та за її межами. Наприклад, вживаються слова *сечевик, рада; кучмизм, ляшенковець, небесная сотня; чумацтво, шинкарство; бандура, коломийка; галушки, жупан, лантух, макитра, саж* тощо: *Теперь он бродил по городу в старых чоботах Терентия* (В. Катаєв); *На нём были скороходовские сандали, надетые на карпетки* (В. Катаєв); *Что вы думаете – по пятьсот карбованцев проигрывали; я сам знал идиотов, что даже платит платили!* (В. Жаботинський).

Більшу лексичну групу українізмів, які активно вживаються в усному й письмовому російському мовленні одеситами різних національностей, становлять зафіксовані нами слова, які не кодифіковані російською літературною мовою, а лише мають у ній свої міжмовні відповідники. Реалізація їх у російському мовленні України є настільки органічною, що корінне російськомовне населення часто сприймає їх не як українізми, а як одиниці просторіччя, розмовного стилю чи навіть стилістично нейтральні одиниці [4, с. 192–195]. Підґрунтям для таких висновків стали результати декількох соціолінгвістичних опитувань 1992–2011 рр., матеріали друкованих ЗМІ, радіо, телебачення, художньої літератури, мемуаристи-

ки. У цій групі українізмів є експресивно нейтральні та експресивно забарвлені слова. Під час вживання цих українізмів у РМО запозичуються їх конотативні макрокомпоненти, які, як правило, не є тотожними конотативним макрокомпонентам значень їх російськомовних відповідників, а мають більший набір емоційних та оцінних сем. Ці українізми називають людей, тварин, рослини, предмети побуту, господарські об'єкти, матеріали, трудові процеси, продукти харчування, астрономічні й географічні об'єкти тощо. Серед українізмів лексико-семантичної групи «людина» є слова стилістично та експресивно нейтральні, а також із різними експресивними відтінками (*хлопец, коваль, приймак, жинка, паньч, батько, пан, панночка, варивода, гирявий, хвалько, забудько, зайда, пройда, дзюба, неслух, шибен(н)ик* тощо). Те саме можна сказати про запозичені з української мови дієслова й вербати (*выкликать, сважить, вечерять, вечеря, снёдают, займаются, позычат, поэчка, дыхат, задышка* тощо). Наприклад: *Смёрз весь. Ей-богу. Страсть как холодно на дворе* (Л. Кармен); *А теперь представьте себе – два месяца по два раза в день перед строем выкликают вашу фамилию* (М. Пойзнер).

Як правило, з певним експресивним забарвленням у російському мовленні вживаються українські службові слова *хай, нехай, та* (= рос. *да*), *аж, чи, бо, нема* тощо (наприклад: *Один мальчишка сообщает другому, что в гавани на Новом молу <...> лежит потёмкинский матрос, «чи убитый, чи раненый», и что туда «подалась» вся Пересыпь* (К. Чуковський)), прикметники *полохливый, файный* тощо, дієслова із семами «пересування» (*шкандыбать, блукать, тикать, (с) ховать(ся), рятовать(ся)*) та «поведінка» (*сказиться*), іменники й прислівники, що називають одиниці виміру певного об'єму (*майно, клумак, лантух, шмат, шматок, трóшки*) або мають збірне значення (*кóдло, голóта, причиндály*) тощо (наприклад: *Спать не даёте с вашим кодром!* (К. Паустовський)).

Коментарі інформантів свідчать про те, що лексичні українізми некодифікованої групи в російському мовленні як одеситів, так і більшості російськомовного населення України знаходяться у відношеннях синонімії з питомими лексичними одиницями. Відношення абсолютної синонімії найчастіше наявні тоді, коли на процес лексичної інтерференції впливають словотвірні чинники.

У більшості таких випадків конотативні макрокомпоненти значень в українській і російській мовах є тотожними, наприклад:

1) *И где это ты споймал такого молодого человека?* (В. Катаєв). Російською мовою правильно *словил* або *поймал*. У мовленні одеситів ці два слова контамінують під впливом українського *спіймати*;

2) *Сидите себе на здоровье в Одессе, ходите на Дерибасовскую, **дыхайте** акацией* (А. Львов). Дієслово *дыхать* утворене, як і українське, без чергування задньоязикового із шиплячим; наголосом у ньому є кореневий, а не суфіксальний голосний. *Дыхать* було в регулярному вжитку одеситів до середини 1970-х рр. Сьогодні цей варіант є менш регулярним, проте він підтверджує нашу гіпотезу про те, що в РМО серед лексичних варіантів «російське»/«українське», які є абсолютними синонімами, часто обирають слово з простішою словотвірною парадигмою. На підтвердження цього положення виступає також корелят *греческий/грецкий* (від іменника *Греция*); порівняймо укр. *грецький* ← *Греція* (наприклад: *Он же как раз в октябре сдаёт свои **грецкие** дела* (М. Пойзнер));

3) *То же самое будет проведено в клубах, **сельбудах**, хатах-читальнях и кружках* (Журнал «Шквал», 1928, № 14). Продуктивність аббревіації як способу творення нових слів у 1920-і рр. сприяла тому, що українські складноскорочені слова, які не мали російських аббревіатур-відповідників, російська мова в Україні запозичувала без калькування: *сельбуд* (= сільський дом культури) ← *сільбуд* ← *сільський будинок культури*;

4) *«**Майстрачишь?**» – спросил Гаврик, сплёвывая совершенно как взрослый* (В. Катаев). *Майстрачить* – від укр. просторічного *майстрачити* (майструвати) замість рос. *мастерить*.

Тривалий час подібні українізми розцінювалися як показники невисокої мовленнєвої культури мовця або того, хто пише [1, с. 39]. Г. Іжакевич вважає, що «включення лексичних українізмів у мовлення білінгвів зазвичай є ненавмисним, спонтанним», спричиненим відсутністю «в їхній мовленнєвій свідомості чіткого розмежування лексичних одиниць російської та української мов, що досить часто приводить до міжмовного паронімічного слововжитку й утворення гібридних контамінованих форм» [1, с. 41]. Ми лише частково погоджуємось із цим, оскільки висновок ґрунтується на прикладах, які відтворюють відношення абсолютної синонімії українського та російського варіантів.

Чинниками ідеографічної (стилістичної) та відносної синонімії виступають, як правило, семантико-стилістичні відмінності російського й українського відповідників. Різний семантичний обсяг цих відповідників і різні стилістичні можливості слів зумовлюють використання в РМО українізмів, які не є абсолютними міжмовними синонімами. Порівняймо:

1) *А вы, гимназисты, жалкие **шпаки*** (В. Катаев). Семантичне поле українського іменника *шпак* ширше за поле його російського відповідника *скворец*, тому що *шпаками* в ХІХ – першій половині ХХ ст. в Україні називали гімназистів за

форму чорного кольору й неспокійний норов. Цей український шкільний арготизм, запозичений із польської мови (*szpak*), широко вживали в російській мові в Україні (зокрема, в Одесі), як і пряме значення слова. Сьогодні цей арготизм спостерігається в лексиконі одеситів, хоча спричиняється вже не кольором гімназичної уніформи, а манерою групової поведінки підлітків;

2) *Вы окончательно **сказались**, молодой человек? Или что?* (К. Паустовський). Прямими відповідниками українського дієслова *сказитися* в російській мові є *взбеситься*, *сбеситься*, проте в українському просторіччі семантичне поле *сказитися*, маючи спільну зону перетину з російськими *сойти с ума*, *ошалеть*, *двинуться мозгами*, *тронуться*, не містить конотативного значення образи, на відміну від своїх російських відповідників. Це, на нашу думку, спричинює часте вживання в РМО українізму *сказиться*;

3) *Шо ж вы сначала проходили в «ширину», а теперь взяли и таки стали посреди всего автобуса?! И ещё с **клумаками** такими* (М. Пойзнер). Повного російського відповідника слова *клумак* немає; *клумаком* в Одесі називають зазвичай м'яку сумку відносно великого розміру, проте це може бути назва будь-якої ноші з обов'язковою семою «незручне»;

4) *И куда от вас можно **сховаться?** Куда?* (І. Митрофанов); *Что тут будет?! **Ховайтесь**, люди! **Ратуйтесь**, люди!* (С. Поліщук); *Стали **позычать** деньги всякой мелюзге* (В. Жаботинський); *«Новые хозяева» и не думали собирать своё **майно*** (М. Пойзнер); *Жизнь – **смитьё**, свет – бордель, люди – аферисты* (І. Бабель). Українізми *ховаться*, *ря(а)товаться*, *позычатъ*, *майно*, *смитьё* поводять себе в РМО як просторічні варіанти стилістично нейтральних *прячаться*, *спасаться*, *одолжать*, *имуущество* та різного за стилістичним забарвленням багатозначного *мусор*. *Ховаться*, *ря(а)товаться*, на відміну від *прячаться*, *спасаться*, мають сему «некерованість процесу». *Майно* в РМО має оцінне значення з різними негативними конотаціями, на відміну від українського слова;

5) *Смотрю, все **габелки** повыскакивали из отверстий котлов* (М. Матяш). *Габеленяточко* (з листа професора Т. Туліної 15 березня 2007 р., так на початку 1950-х рр. називав її маленьку дочку сусід – учитель російської мови й літератури). *Габелками* ще в 1960-ті рр. в Одесі регулярно називали неохайних підлітків лихої вдачі на противагу «*маменькиным сыночкам*» [5].

Третя група лексичних українізмів у РМО – слова спільного лексичного фонду, які мають у російській та українській мовах розбіжності у відтінках значень, функціонально-стилістичному навантаженні, частотності використання. Вплив української мови при цьому є відчутним у тенден-

ціях до функціонально-стилістичної нейтралізації (подібно до української) стилістично забарвлених слів і значень, до вживання не кодифікованих у літературній мові відтінків значень, до зростання частотності використання цих слів у регіоні. Наприклад:

1) Скажу я тебе, кум, что твоя **доля** ещё лучше; узнал бы ты, что с другими бывает (П. Гроссул-Толстой); Скоморохова **доля** – горькая **доля**: / Чарка горелки, сыр на тарелке (С. Полішук). **Доля** в першому прикладі вживається як стилістично й конотативно нейтральне слово, а в другому – у високому стилі;

2) Не **наколупать** ли побольше мидий? (К. Паустовський). Словники кваліфікують рос. *колупать* як розмовне, а укр. *колупати* – як стилістично нейтральне. При цьому відчутна тенденція до стилістичної й конотативної нейтралізації дієслова *наколупать*;

3) А тут с одного **бока** консервный комбинат – оттуда за копейки тянем томатный сок (М. Пойзнер). У РМО слово *бок* є абсолютним синонімом слова *сторона* в значенні «бік». 68% одеситів у 2010 р. сприймали його в цьому значенні як стандартне. У РМО поширеним є усталений зворот *под боком кого-либо, чего-либо* = рос. *рядом с кем-либо, с чем-либо, недалеко от кого-либо, чего-либо*. Порівняймо: *Просиживал вечерами на бульваре – под боком греческого портика* (М. Пойзнер); *Я говорю, нет жинки под боком, так плохо-таки* (А. Львов);

4) – Рыжий вор, – кричала она ему (Бася Грач батькові – Є. С.) по вечерам, – рыжий вор, идите **вечерять** (І. Бабель). В українській мові *вечеряти* є загальноновживаним словом, російське *вечерять* – діалектне.

У побутовому російському мовленні одеситів із різною регулярністю функціонують також такі слова третьої групи, як *хата, хлопец, чертяка, хвороба, буряк, торба, кордон, ветрило; початый, тулится, пихать, повытереть, брехать, запроторить, поспешать; враз, сумно* тощо, наприклад: *Сумно было в доме, гости приходили только пожилые* (В. Жаботинський); *Между прочим, кому-то пришла мысль поставить в процессию стариков, помнивших, «как закладывали Одессу»* (К. Скальковський); *Мотя сидела в яме, заросшей будьяками* (В. Катаєв).

Частотність використання димінутивів у РМО відповідає частотності вживання димінутивів усіх самостійних частин мови в українській мові, а не в російській. У середині XIX ст. М. Чернишевський писав: «Народна малоруська (мова – Є. С.) ще багатша, ніж народна великоруська, за різноманітністю й уживаністю зменшувальних форм» [7, с. 815]. Про життєвість процесу української димінутивізації російського мовлення України на початку XX ст. свідчить дослідження О. Ман-

дельштама [3]. Тривала активність димінутивних форм у російському мовленні України спричиняється, безсумнівно, впливом конотативного рівня українського мовлення, що має емоційну доміанту [2, с. 134–139]. Про продуктивність димінутивів у РМО свідчить їх активне функціонування в художній літературі. Найчастіше в творах одеських письменників використовуються димінутиви загальних і власних іменників, що називають живу істоту, у тому числі лексико-семантичні деривати зі значенням особи. Наприклад: *Прочитай же и порадуйся, душонок мой* (Й. Рабінович); *Старик поцыкал языком, пошёл к выходу, остановился у порога и громко, с упрёком, с угрозой сказал: – Вы! Гражданинчики!* (А. Львов); *Какая замечательная девчурочка* (В. Інбер); – *Кушайте, Сенечка* (І. Митрофанов). Менш частотними є димінутиви іменників, що називають частини тіла людини чи тварини, предмети побуту, одиниці виміру, географічні об'єкти, одиниці мовлення, стан, дію, а також прикметники, що виступають у функції узгоджених означень димінутивів цих груп. Наприклад: *У вас такая ладненькая ножка, / Она меня почти с ума свела* (С. Донська); *Я приготовил для вас фунтик чаю* (І. Бабель); *Это ж ещё тот райончик* (М. Пойзнер); *В трамвае номер десять нескладушка* (С. Донська); *Хорошенькие сравненьица!* (Ю. Зозуля).

Серед особливостей реалізації російської словотвірної парадигми в РМО спостерігається низка інтерферентних рис нерегулярної дії, спричинених процесами словотвірної аналогії в умовах функціонування суржика [4, с. 208–209]:

1) для утворення абстрактних іменників можуть обиратись, за аналогією з українською мовою, суфікси *-еній/-аній-*, а не безафіксний чи префіксальний способи: *Влюбление двух сердец* (Журнал «Крокодил», 1911, № 35) – замість *любовь*; *Поставив Вигдорчик единицу за «шумение в классе», учитель сказал* (В. Інбер) – замість *шум*; *Преподаватели привлекают к творческому исканию всех учащихся* (Журнал «Силуэты», 1922, № 1) – замість *поиску*;

2) поглиблення присвійної семантики суфікса *-ск-* та зумовлена цим тенденція до перегрупування словотвірних прикметникових суфіксів: *Я вот, говорю, за что сел? За краденый совхозский таранас!* (Журнал «Шквал», 1928, № 10); *Никогда не пойму феноменального свойства среднестатистического одессита «обуть» ближнего* (В. Константинов);

3) вживання суфіксів *-ушюк-*, *-ушек-* на місці *-ешюк/-ешек-* в іменниках-димінутивах чоловічого роду: *гребушюк, ремушюк, камушек* (з розмови різних інформантів) замість *гребешюк, ремешюк, камешек*;

4) зростання продуктивності наголошеного суфікса *-от-* збірних іменників у грубому про-

сторіччі (*босота* = босяки; *бандота* = бандити; *жлобота* = жлоб'є, жлобня; *шморгота* = гадость; *свинота* = свини тощо). Наприклад: *Когда мы открывались, ни на ментов, ни на бандоту я не рассчитывал* (М. Пойзнер);

5) тяжіння до продуктивного оформлення префіксом *со-* на одному з дериваційних кроків іменників сумісного значення, а префіксом *недо-* – іменників зі значенням недостатньої ознаки: *Одесские «идиёты» всё-таки отличались от своих неодесских собратьев и сосестёр* (М. Пойзнер); *Запечатлелось в памяти, как выглядел сам Катаев, как слушали его сопляжники* (Я. Хелемський); *Его ослепляло недоверие к недоучам и недослухам* (В. Інбер);

6) підвищена продуктивність префіксів *с-* і *на-* в дієсловах: *Просили сбудить* (Журнал «Шквал», 1928, № 20) = разбудить; *Смаклеровал одному помещику молотилку* (І. Бабель); *Пёс его схватил грипп* («Одесский юмористический альманах», 1894, № 2) = подхватил грипп; *Нужно скорее идти на курсы, наспециализироваться и – за работу* (Газета «Станок», 1921, 15 березня); *Зачем он назвал столько народу!* (Л. Славін);

7) вживання дієслова *выглядеть* без префікса: *Как он глядит? Как я вам гляжу? Ты сегодня глядишь не совсем* (з розмов різних інформантів);

8) підвищена продуктивність у просторіччі префіксально-суфіксального способу творення якісних прислівників (*задешевле, задороже; по-быстрому, по-крепкому, по-светлому* тощо). Наприклад: *Можно подумать, ваши рассказы были задороже* (В. Смирнов); *Спиридонов по-быстрому сделал вид* (В. Смирнов).

Абсолютна більшість фразеологічних українців містить приховану, імпліцитну сему «український». Вони можуть відтворюватися в РМО повністю, лише набуваючи часткової фонетичної та граматичної обробки в процесі пристосування до функціонування в російському мовленні. Наприклад: *ловить гав* < «ловити гав» = *ловить ворон; байдыки бить* < «байдыки бити» = *бить баклуши, бездельничать* (*Тот, кто байдыки бьёт* (А. Львов)); *давать хабаря / хабара* < «давати хабаря» = *давать взятку* (*Я уже два раза писарям хабара давал* (В. Катаєв)); *съехать с глузда / з глузду* < «з глузду з'їхати» = *сойти с ума* (*Может, съехал з глузду на старости* (А. Львов)); *очи повылазили* < «очі повилазили» = *не заметит, не увидет, как слепой* (*Очи у вас повылазили, что ли!* (К. Паустовський)) тощо.

У фразеологізмах із лексично вираженою прихованою етнічною семою «український» у РМО українізи можуть бути представлені компонентами, які беруть участь у творенні контамінованих російсько-українських фразеогібридів. Наприклад: *абы как* = «абияк» + *как-нибудь*; *абы какой* = «абиякий» + *какой-нибудь*; *достать из пекла* =

«дістати з пекла» + «*достать из-под земли*» (*Я тебя, <...> Зюня, из пекла достану, из гроба, но сделаю человеком* (А. Львов)); *кидать намёк* = «кидати натяк» + *бросать намёк* (*Это вы на меня кидаете намёк?* (В. Смирнов)); *ни в коем разе* = «ні в якому разі» + *ни в коем случае* (*Спросить? Ни в коем разе!* (І. Митрофанов)); *Хворобу в бок!* (М. Пойзнер) = «*хворобу під ребро!*» + «*болячку в бок!*»; *Выходи, сколько вас там, на левую руку!* (В. Катаєв). Під впливом українського складного прислівника *ліворуч* (рос. *слева*) при цьому вжито словосполучення *на левую руку* замість прислівника *влево/налево*.

У низці фразеологічних одесизмів сему «український» містять безеквівалентні слова, що є компонентами таких одесизмів; самі запозичені фразеологізми бувають у цілому безеквівалентними. Наприклад: *Кисло в борщ* (В. Смирнов) – «всё равно = все одно»; *Вкладывать весь сыр в один вареник* (М. Пойзнер) – «розповісти все одразу = рассказать всё сразу», «викласти всі таємниці, секрети = выложить все тайны, секреты»; *помогать по хате* – «поратися в хаті» = *помогать по хозяйству* (*Побыл здесь пару недель, помогал «по хате»* (М. Пойзнер)); *сидюк коماشний* – «ледар, нероба = лодырь, бездельник» (*Обносился, как бродяжка, сидюк коماشний* (Журнал «Шквал», 1928, № 6)).

За граматичного способу етнічної маркованості фразеологізмів у РМО калькується насамперед граматична модель. Наприклад, контамінація семантично тотожних російського *в другой раз* та українського *іншим разом* приводить до виникнення контамінованого трансформу *другім разом* із прихованою семою «український». Замість знахідного відмінка з прийменником *в* при цьому вживають орудний безприймниковий: *Привет! Зайду другим разом* (І. Бабель). *Конец концом* – морфологічний контамінант рос. *в конце концов* та укр. *кінець кінцем*: *Но, как говорят в Одессе, «конец концом», всему приходит конец* (М. Пойзнер).

Таким чином, вплив української лінгвокультури на становлення лексичної, словотвірної, фразеологічної специфіки російського міського мовлення Одеси відбувається в усіх сферах і стилях комунікації: від стандартного літературно нормованого мовлення до грубого просторіччя. Якщо основу лексичної інтерференції складають відносини ідеографічної й відносної синонімії, у мові-реципієнті виникають нові лексико-семантичні структури. Така інтерференція сприяє збагаченню мови, розширює її виразні можливості. Денотативна сема «український» у лексичних і фразеологічних українізмах у РМО може виявлятися у різних групах запозичень експліцитно або імпліцитно; конотативні макрокомпоненти значень українських запозичень у РМО можуть бути тотожними чи нетотожними в українській мові-до-

норі та російській мові-реципієнті. Тотожність конотативного макрокомпонента зазвичай вказує на ненавмисне використання одеситами українізмів у російському мовленні, а відсутність тотожності – на навмисне таке використання. Останнє пов'язується з бажанням посилити емоційну та/або оцінну доміанту денотата чи висловлювання, що містить цей денотат. Якщо ненавмисно використовується одиниця з нетотожними конотативними макрокомпонентами значень, то в російському мовленні одеситів конотативні ознаки, притаманні українському макрокомпоненту значення, як правило, замінюються ознаками конотативного макрокомпонента значення російського еквівалента цього українізму.

Різні лексичні підсистемні риси, зумовлені україномовним впливом, зустрічаються в РМО з різною частотністю. Регулярними відхиленнями від російської літературної норми є такі: 1) вживання в розмовному мовленні й художній літературі конотативно нейтральних та конотативно забарвлених лексичних і фразеологічних українізмів з архісемами «людина», «побут», «праця», «їжа», «тварина», «рослина», назв географічних та астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань; 2) використання українізмів із метою посилення емоційної виразності мовлення; 3) функціонально-стилістична нейтралізація слів

загального лексичного фонду, стилістично нейтральних в українській, проте стилістично забарвлених у російській мові; 4) висока продуктивність димінутивів в усному мовленні одеситів і художніх текстах одеського дискурсу.

Нерегулярні відхилення в РМО спричиняються, з одного боку, соціолектними відмінностями мовлення різних верств городян, а з іншого – спільними ідіолектними рисами, для виділення яких досить невеликої кількості носіїв. Найбільш поширеними серед нерегулярних відхилень є такі: 1) вживання українських за походженням дієслів з архісемами «пересування» й «поведінка», деяких іменників і прислівників з архісемою «міра», службових слів і вигуків; 2) продуктивність у РМО суфікса *-к-* під час утворення іменників жіночого роду з архісемою «професія», суфікса *-онк-/-єнк-* під час утворення форми множини іменників з архісемою «дитина».

Фразеологічні українізми в РМО зазвичай містять приховану сему «український». Вони відтворюються цілком або компонентно в контамінованих російсько-українських фразеогібридах. Етнічна маркованість лексичних українізмів здійснюється в РМО лексичним, словотвірним, граматичним та екстралінгвальним способами, а фразеологічних українізмів – лексичним і граматичним способами.

Література

1. Ижакевич Г. Русская речь в украинском языковом окружении (лексика) / Г. Ижакевич // Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия: проблемы лексики / отв. ред. Н. Михайловская. – М. : Наука, 1985. – С. 30–42.
2. Ковалевська Т. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ковалевська ; відп. ред. Ю. Карпенко. – О. : Астропринт, 2001. – 341 с.
3. Мандельштам И. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – № 7/8. – С. 27–35.
4. Степанов Є.М. Російське мовлення Одеси : [монографія] / Є. Степанов ; відп. ред. Ю. Карпенко. – О. : Астропринт, 2004. – 496 с.
5. Степанов Е. Просторечные слова габелок/габелка / Е. Степанов // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – О. : ОРДУ НАДУ, 2006. – Вип. 7. – С. 302–307.
6. Степанов Е. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е. Степанов. – О., 2013. – 595 с.
7. Чернышевский Н. О словопроизводстве в русском языке / Н. Чернышевский / Чернышевский Н. Полное собрание сочинений : в 15 т. / Н. Чернышевский. – М. : Госиздат, 1949– . – Т. 2. – 1949. – С. 815–816.